

بیوتروریسم؛ تهدیدات و فرصت‌ها (کوید-۱۹)

مصطفی ساوه درودی^۱

چکیده

فرصت‌ها به طور معمول در پی تهدید و یا از دل آن پدید می‌آیند. ویروسی به نام کوید-۱۹ معروف به کرونا ویروس در سال ۲۰۲۰ را می‌توان در زمره آن قرار داد. اگر چه این ویروس تهدیداتی را متوجه جامعه انسانی نموده است، اما در دل خود فرصت‌هایی را دارد که اید آن را مورد توجه قرار داد. هدف مقاله حاضر شناخت تهدیدات و فرصت‌های کوید-۱۹ برای نظام ج.ا.ا بوده و سوال خود را بر این قرار داده که تهدیدات و فرصت‌های کوید ۱۹ برای نظام ج.ا.ا کدام است؟ فرضیه مقاله به این شکل ارائه شده است: تهدیدات و فرصت‌های کوید ۱۹ در دوران کرونا و پساکرونا ویروس متفاوت بوده و تابع تحولات ملی و فراملی است.

روش تحقیق توصیفی-تحلیلی، نوع آن کاربردی-بنیادی و از ابزار کتابخانه‌ای و اسنادی استفاده شده است. نتیجه حاکی از آن است که عبور موفق از تهدیدات کرونا ویروس و استفاده مناسب از فرصت‌ها بستگی به توانمندی دولت و جامعه دارد. در حالی که در دوران شیوع مهمترین تهدید تلفات انسانی و مهمترین فرصت تقویت حس همگرایی ملی است، در دروان پساکرونا مهمترین تهدید بروز بحران سیاسی-اجتماعی ناشی از رکود اقتصادی و افزایش تورم و رشد بیکاری و مهمترین فرصت تقویت اصل خود کفایی و فرصت‌های برآمده از آن برای پیشرفت‌های علمی در حوزه‌های مختلف آموزشی، پزشکی، نظامی و نانو تکنولوژی است.

واژگان کلیدی:

بحران، تهدید، فرصت، بیوتروریسم، کوید-۱۹

جستار گشایی

بیوتروریسم مشهور به سلاح خاموش مهمترین تهدید زیستی است که جامعه انسانی را در زمان جنگ و صلح هدف قرار داده و منجر به تلفات شدید انسانی در دوران شیوع و بعد از آن شده است. تعریف سنتی از بیوتروریسم به معنای منتشر کردن عوامل بیولوژیکی یا سمی با هدف کشتن یا آسیب رساندن به انسان‌ها، حیوانات و گیاهان با قصد و نیت قبلی و به منظور وحشت آفرینی، تهدید و وادار ساختن یک دولت یا گروهی از مردم به انجام عملی یا برآورده کردن خواسته‌ای سیاسی یا اجتماعی است. اما شیوع بیماری کوید ۱۹ این تعریف را زیر سوال برد. در حالی که در تعریف سنتی اقدام عمدی در آن مشاهده می‌شود، در تعریف جدید اقدام سهوی نیز به آن اضافه شده است.

گمانه‌زنی‌های قبلی در مورد بیوتروریسم ناظر بر ساخت و دخالت انسان در بروز آن بوده است و به طور تقریبی بیشتر نظرات بر آن متمرکز شده است، اما کوید ۱۹ و واکنش‌ها در برابر آن، سناریوهای جدید دیگری را در مورد آن مطرح ساخت که بعد از گذشت تقریبی دو سال از آن برخی منابع از جمله چینی‌ها حتی آزمایشگاهی بودن آن را رد کرده و مدعی هستند ناشی از تعاملات زیست محیطی بوده است. صرف نظر از اینکه انسان و یا محیط زیست عامل آن بوده، مهم تاثیر آن بر زندگی انسانی و تبعات بعد از آن در جوامع است. این مهم به عنوان مسئله این تحقیق مورد توجه قرار گرفته و با توجه به اینکه کوید ۱۹ جامعه انسانی و دولت‌ها را زمین گیر ساخته است، بررسی و شناخت تهدیدات و فرصت‌های برآمده از آن با هدف شناخت محیط فعلی و درک از شرایط محیطی آینده لازم و ضروری بوده و همگرایی جوامع را می‌طلبد. تلاش همه جانبه برای رسیدن به راه حلی معقول و منطقی برای عبور از این بیماری چنان اهمیتی پیدا کرده که تمام لایه‌ها و ساختارهای حکومتی و غیر حکومتی را به تلاش و داشته و تکاپوی جدی در عرصه پزشکی و علوم آزمایشگاهی و سازمان‌های دانش بنیان را به همراه داشته است. از این رو عبور از دیواره این ویروس منحوس که منجر به نابودی مهمترین سرمایه کشورها یعنی انسان شده، به یک دغدغه تبدیل شده است. اگر چه این دغدغه در دوران شیوع برجسته‌تر از هر موضوع دیگری است، اما برای دوران بعد از آن نیز باید از هم اکنون چاره اندیشی کرد. این مهم در کشورهای که با مشکلات اقتصادی مواجه هستند، بیشتر نمود دارد. یکی از این کشورها ج.ا.ا است که به دلیل شرایط سخت ناشی از تحریم که در برخی از موارد با مشکلات مدیریتی نیز همراه شده، نیازمند چاره‌اندیشی و آینده پژوهی جدی است. که مسئله این مقاله را شکل داده و محقق با این دغدغه که عبور از تهدیدات بیوترویسیم چگونه است و فرصت‌های برآمده از آن کدام است، تلاش دادر آن مسئله را با نگاهی پژوهش محورانه مورد توجه قرار دهد. ضرورت توجه به این مهم، بیشتر به سابقه شکل‌گیری جریان‌های اعتراضی ناشی از مشکلات معیشتی در ایران و به خصوص دو جریان اعتراضی سال ۱۳۹۶ و ۱۳۹۸ مربوط بوده و به دلیل تاثیرگذاری بر

امنیت ملی کشور شایسته بررسی و تاملی در خور است. اظهارات برخی از مسئولین نظام ج.ا.ا مبنی بر اینکه حداقل ۶۰۰ هزار نفر در دوران کرونا ویروس بیکار شده‌اند (کانال خبری، اخبار فوری- ۲۸/ ۱/ ۹۹) یک مسئله جدی برای نظام ج.ا.ا در آینده پیش‌رو خواهد بود. این آمار که توسط یک مقام رسمی ج.ا.ا اعلام شده، مربوط به مشاغل خاص و به اصلاح پرخطر از جمله رستوران‌دارها، مغازه‌های پوشاک، آرایشگاه‌ها و مواردی مانند آن است. در کنار این آمار باید تنزل درآمد بسیاری از مشاغل دست دوم را نیز به حساب آورد که بیشتر مربوط به قشر حاشیه‌نشین در شهرهاست. با توجه به آمار ۱۸ میلیون نفری ساکنان حاشیه‌نشین در کشور و به خصوص در تهران که حداقل ۴ میلیون نفر را به خود اختصاص داده، این مهم به عنوان یک تهدید جدی باید مورد توجه دولت و سازمان‌های ذی‌ربط به خصوص سازمان‌های اطلاعاتی و امنیتی و نیروهای مسلح که بیشتر با تبعات منفی ناشی از پیامدهای کوید ۱۹ مواجه هستند، مورد قرار گیرد. در عین پرداختن به اهمیت این موضوع ناشی از فرصت‌هایی است که به طور معمول در دل هر بحران و یا تهدید خود را نشان می‌دهد. بسیاری از موفقیت‌ها در پس تحولات سخت خود را نشان داده است. اختراعات نظامی بیشتر در دوران جنگ، همدلی بین مردم بیشتر در زمان بحران‌های غیر مترقبه، حرکت به سمت شکوفایی در پی اعتقاد به اصل خود کفایی و مواردی از این دست نمونه‌هایی است که می‌تواند اهمیت استفاده از شرایط را در زمان رواج و شیوع مواردی مانند بیوتروریسم خود را نشان دهد. لازمه این کار بهره‌گیری از شرایط با داشتن برنامه مناسب است برای استحکام بخشی به همدلی بین حاکمیت و ملت است. مصداق این مورد همدلی ملت ایران در دوران شیوع کرونا و کمک‌های مردمی و همچنین تلاش چشمگیر سامانه‌های بهداشتی کشور و سازمان‌های دانش بنیان و در ادامه همه سازمان‌های مرتبط با موضوع از جمله نظام پزشکی بوده که افتخار تولید واکسن ایرانی را در انواع مختلف به عنوان محصول داخلی به نمایش گذاشت که حتی عالی‌ترین مقام ج.ا.ا یعنی رهبری معظم انقلاب اسلامی نیز در تیرماه ۱۴۰۰ با انتخاب این واکسن نمادی از خلق دانش ایرانی را به تصویر کشید. در عین حال تلاش‌ها در سایر حوزه‌های تاثیرگذار بر کشور از جمله آموزش و پرورش و تلاش برای نهادینه سازی دولت الکترونیک به منظور کاستن از هزینه‌های زائد تنها بخشی از مواردی است که می‌توان به آن اشاره کرد.

شرایطی که در دوران کرونا ویروس بر جامعه جهانی و از جمله ج.ا.ا تحمیل شده است، صرف نظر از انسان ساخت بودن آن (چه به صورت عمدی و یا غیر عمدی) و یا تعامل انسان با محیط زیست، در هر دو صورت یک تهدید زیستی محسوب شده و منجر به آسیب رساندن به زیرساخت‌های اقتصادی، از بین رفتن امنیت بهداشتی و غذایی، ایجاد ترس و وحشت در جامعه، ایجاد رقابت غیر سازنده در حوزه بازار فروش محصولات دارویی و مواد مبارزه با آفات و از همه مهم‌تر سرمایه انسانی شده است. این تهدید می‌تواند در آینده مورد استفاده دولت‌های فاسد و حتی گروه‌های تروریستی نیز قرار گرفته و به عنوان یک

سلاح مخرب در جامعه هدف استفاده شود.

برای مبارزه با این نوع بیماری و تهدید برآمده از آن و همچنین تاثیر آن بر جامعه انسانی، بررسی و شناخت از عوامل بیولوژیک و آثار آن بر زندگی و چرخه حیات انسانی که در مقالات متعدد و کتاب‌های مختلف آمده می‌تواند در فهم موضوع تهدید بیولوژیک و مقابله با آن موثر باشد که به چند نمونه زیر اشاره خواهد شد:

مقاله بحران گسترش عوامل بیولوژیک و مقابله با آن نوشته مینایی در سال ۱۳۸۴ با توضیح مفاهیم آن، به تشریح مدیریت بحران ناشی از این تهدید پرداخته و پیشگیری را کم هزینه‌ترین و موثرترین راهکار برای مقابله با این بحث می‌داند. مقاله تهدیدات بیولوژیک و راهکار مقابله توسط مرکز پژوهش‌های مجلس در سال ۱۳۷۸ با اشاره به معاهدات مرتبط به موضوع به اقدامات لازم در زمان بحران ناشی از آن پرداخته و وظایف قسمت‌های مختلف را شرح داده است. کتاب پدافند غیر عامل و تهدیدات بیولوژیک نوشته کرمی در سال ۱۳۹۵ تلاش دارد تا دستورالعمل مقابله با تهدیدات بیولوژیک را ارائه دهد. پایان نامه کارشناسی ارشد محمدرضا معین که در سال ۱۳۹۵ در دانشکده فارابی دفاع شده، با عنوان تهدیدات بیوتروریسم بر سامانه دفاعی با موشکافی در مورد روند شکل‌گیری آن، به توضیح انواع بیوتروریسم پرداخته و در نهایت نقش آن را در سامانه‌های دفاعی مورد توجه قرار داده است. مهدی شهری در سال ۱۳۹۶ با چاپ کتابی با عنوان مقدمه‌ای بر بیوتروریسم که توسط انتشارات حمید توزیع شده است، به سابقه موضوع بیوتروریسم پرداخته و کلیات آن بر جامعه را مورد توجه قرار داده است. رضا حسین دوست با چاپ مقاله‌ای در فصلنامه علوم دفاعی سپاه با عنوان مقابله با بیوتروریسم، راهکارهای عمومی برای مقابله با شیوع آن را مورد بررسی قرار داده است. در سند راهبردی پدافند زیستی کشور که در سال ۱۳۹۳ به چاپ رسیده است، سازمان پدافند اهم موارد قابل توجه برای مقابله با روند شکل‌گیری و مقابله با بیوتروریسم را واکاوی نموده و در نهایت رضا کرمی با جمع‌آوری مقالاتی با عنوان مجموعه مقالات بیوتروریسم، تلاش داشته تا خوانندگان را با مفهوم آن و چگونگی راهکارهای مقابله با بیوتروریسم آشنا سازد.

از میان منابع خارجی موارد متعددی به چاپ رسیده که بیشتر به موضوع استفاده از آن در جنگ‌ها توجه داشته است. در عین حال برخی موارد نیز به تاریخچه، چیستی و چرایی استفاده از سلاح‌های بیولوژیک توجه کرده‌اند که می‌توان به محورهای مندرج در بند ۹ تا ۱۴ در فهرست منابع اشاره داشت. بررسی پیشینه ناظر بر آن است که به طور عام همه موارد به تاریخچه و روند مقابله با بیوتروریسم توجه داشته‌اند. از این رو به موضوع تهدیدات و فرصت‌ها توجهی نداشته و یا به صورت گذار و عام به آن پرداخته‌اند؛ نوآوری مقاله حاضر در آن است که به طور برجسته هر دو مورد را به طور تخصصی مورد توجه قرار داده است.

مفاهیم و مبانی نظری

الف) مفهوم بیولوژیک و شکل‌گیری آن - یکی از مهمترین موضوعاتی که بعد از کرونا ویروس ذهن‌ها را به خود مشغول ساخته این است که بیوتروریسم چیست و چرا به وجود آمده است. واژه بیوتروریسم مترادف بیولوژیک بوده و تولد ظاهری آن در قرن بیستم و همزمان با جنگ اول مطرح شد، اما سابقه‌ای دیرینه داشته و استفاده از آن حداقل به دوران قبل از میلاد مسیح برمی‌گردد. در دوران جدید بیشتر با رویکرد نظامی از آن یاد می‌شود. اما واقعیت امر آن است که بیولوژیک گرچه سلاحی آشکار نیست، اما به دلیل استفاده انسان از منابع زیستی با زندگی او همراه است. این استفاده به دلیل عمدی در موضوعاتی چون جنگ و سهوی در شرایط نامساعد امور آزمایشگاهی و حتی بهره‌برداری نامطلوب انسان از محیط منجر به بروز بیماری‌های خاصی در زندگی انسان شده که در برخی موارد او را به سمت مرگ و در نهایت نیستی برده است. با این توصیف می‌توان گفت تهدید بیولوژیک در مجموع نوعی بیماری واگیردار از طریق انتشار باکتری و ویروس است (Lederberg, 2000: 323).

واژه بیوتروریسم از ۲ بخش تشکیل شده: بیو و تروریسم. بیو به معنای حیات و زندگی است و تروریسم به معنای تهدید، ارعاب و کشتن افراد است (سرلک و خردمند، ۱۳۹۶: ۴۰). تعریف واژه بیوتروریسم در عصر حاضر متفاوت از تعریفی است که سیاستمداران دهه‌های قبل از آن داشتند. به هر حال جامع‌ترین تعریف از بیوتروریسم، به معنای منتشر کردن عوامل بیولوژیکی یا سمی با هدف کشتن یا آسیب رساندن به انسان‌ها، حیوانات و گیاهان با قصد و نیت قبلی و به منظور وحشت‌آفرینی، تهدید و وادار ساختن یک دولت یا گروهی از مردم به انجام یا برآورده کردن خواسته‌ای سیاسی یا اجتماعی است. که با استفاده از جنگ افزار بیولوژیک (Inglesby, 2000: 908) علیه جامعه هدف مورد استفاده قرار می‌گیرد.

اقدامات بیوتروریستی قدمتی طولانی در تاریخ دارد. در کتاب ذخیره خوارزمشاهی به عنوان اولین دائرة المعارف پزشکی فارسی که توسط سید اسماعیل جرجانی در قرن ششم هجری شمسی، تالیف گردیده آمده است که: «بعضی از ملوک، کنیزکان را به زهر، پیروند چنانکه خوردن آن ایشان را عادت شود و زیان ندارد. این از بھر آن کنند تا آن کنیزک را به تحفه (هدیه) یا به حيله دیگر به خصمی که ایشان را بود، برسانند تا به مباشرت آن کنیزک، هلاک شوند» (جرجانی، ۱۳۴۵: ۶۲۷). ابن سینا نیز در اوائل هزاره دوم میلادی در دائرة المعارف «قانون در طب» همین مطلب را بیان نموده است (ابن سینا، ۱۳۷۷: ۶۹۲۱). در کتاب تاریخ پزشکی ایران و سرزمین‌های خلافت شرقی، از گیاهی به نام «هند گیاه البیش» یاد شده که نوعی سم بیولوژیک به حساب می‌آید (الگود، ۱۳۷۱: ۱۱). در سده‌های میانی اقدامات بیوتریستی وارد مرحله جدید شد. به طور مثال در قرن چهاردهم میلادی نیروهای مهاجم تاتار، با پرتاب اجساد قربانیان طاعون به داخل شهر کافا در اوکراین باعث کشته شدن و ابتلاء تعداد زیادی به طاعون شدند. سال

۱۳۴۷ میلادی، «مرگ سیاه» اروپا را در برگرفت و شیوع طاعون که به نوعی از چین آغاز شد؛ در مسیر تجارت به شبه جزیره کریمه رسید و از آنجا ابتدا ایتالیا و سپس سراسر اروپا را در بر گرفت. شدت آن به حدی بود که ظرف ۱۸ ماه نیمی از جمعیت انگلستان از میان رفت (محمدی، ۱۳۷۹: ۲۶۱).

بین سال‌های ۱۹۱۸ تا ۱۹۲۰ «آنفلوآنزای اسپانیایی»، در سراسر جهان، ۲۵ تا ۵۰ میلیون قربانی گرفت؛ یعنی بیش از قربانیان جنگ جهانی اول که تازه به پایان رسیده بود. از آنجا که تحقیقات در مورد منشأ این بیماری در دهه سی میلادی آغاز شد، بسیاری آن را «سم آلمانی» نامیدند؛ که توسط ارتش آلمان ساخته شده بود (رهبر، ۱۳۷۹: ۲۵۸). بعد از جنگ دوم هم استفاده از آن رواج داشت که از جمله آنها استفاده ایتالیا از عامل تب زرد در اتیوپی و بروز اپیدمی در آن کشور در سال ۱۹۶۰، استفاده شوروی سابق از باران زرد (مایکوتوکسین) علیه شورشیان محلی در سال ۱۹۷۶ (Tucker: 2001) و انفجار مرکز تحقیقاتی شهر سوردلاسک روسیه و شیوع عامل سیاه زخم در سال ۱۹۷۹ (man: 2001) و استفاده رژیم صهیونیستی از عوامل تب‌زا علیه فلسطینیان در سال ۱۹۸۲، اسپری کردن گاز سارین در مترو ژاپن در سال ۱۹۹۵ و ... بوده است (اندیشکده راهبردی تبیین: سال ۹۱). در تمام این موارد ردپای کشورهای توسعه طلب دیده شده (Robert & Edward, 2001: 55) که مصداق بارز آن در جریان جنگ تحمیلی عراق علیه ایران و استفاده از سلاح نامتعارف دیده شده است (یکتا، ۱۳۸۲: ۴). انتشار ویروس کوید- ۱۹ باعث شد تا تعاریف سنتی بیوتروریسم متزلزل شود. در تعریف جدید، بیوتروریسم علاوه بر گستره عمدی در عملیات‌های تروریستی و نظامی بر ملاحظات آزمایشگاهی و تعاملی انسان با محیط زیست نیز اشاره دارد. از این رو می‌توان گفت؛ هرگونه عمل برنامه‌ریزی شده و یا غیربرنامه‌ریزی شده ناشی از به کارگیری عمدی (جنگ)، سهوی (آزمایشگاه) و تعاملی (رابطه انسان با محیط زیست) باکتری و ویروس که به طور مستقیم یا غیرمستقیم سلامتی جسمی و روحی انسان را در دراز مدت یا کوتاه مدت با خطر مواجه ساخته و جامعه هدف را به وحشت، ترس و اضطراب وادارد، بیوتروریسم نامیده می‌شود. در سال ۲۰۲۰ کروناویروس مهم‌ترین تهدید بیولوژیک علیه بشر را رقم زد و موفق شد میزان احساس امنیت را در افراد جامعه تحت الشعاع قرار داده و منجر به بروز نگرانی در جامعه جهانی شود. سرعت این تهدید به حدی بود که حتی کشورهای پیشرفته را که داعیه پیشرفت در علوم پزشکی داشتند؛ به زانو درآورد و معاملات ذهنی رهبران این کشورها را درگیر نوعی بحران ملی ساخت.

ب) بحران (crises) بیوتروریسم و مدیریت آن - در فرهنگ فارسی معنای لغوی بحران آشفستگی، آشوب، تشنج، تلاطم، ناآرامی، خطر آمده است. فرهنگ معین آن را آشفستگی و تغییر ناگهانی، بالاترین مرحله یک جریان معنی کرده است. در فرهنگ عمید، آشفستگی و تغییر حالت آمده است. به لحاظ مفهومی بحران وضعیتی ناپایدار و متزلزل است که منافع جمعی اعضای یک جامعه را به خطر می‌اندازد. به عبارتی

واقعه‌ای که باعث شود یک موسسه (سازمان و یا جامعه) از نظم تعریف شده خود خارج شده و منافع آشکار و پنهان آن با خطر مواجه شود، بحران نامیده می‌شود. همه بحران‌ها معمولاً دارای دو دسته علامت هشداردهنده عمومی و اختصاصی هستند. در حوزه‌های تشکیلاتی ساده‌ترین آن بحران‌های سازمانی است که بیشتر ناشی از افزایش بی‌نظمی و ضابطه‌شکنی، خارج شدن تمام یا بخشی از فعالیت‌ها از مسیر، از دست دادن یک یا چند نیروی کلیدی و در حوزه‌های برون سازمانی کاهش عمق نفوذ، قطع ارتباط با دیگر سازمان‌ها، افزایش اعتراضات عمومی به عملکرد سازمان، کاهش اعتماد عمومی، وقوع یک رویداد غیر مترقبه، شکاف‌های اجتماعی و سیاسی، احتمال بروز جنگ، همکاری عوامل داخلی با حریف است (ساوه درودی؛ ۱۳۹۶: ۱۳).

همه این موارد به دلیل اینکه سیستم را از نظم خود خارج می‌کند نیازمند مدیریتی صحیح و درخور است که از آن با عنوان مدیریت بحران یاد می‌کنند. مدیریت بحران چهار چوب مشخصی دارد، اما در روش با توجه به نوع بحران از تفاوتی ماهوی با یکدیگر برخوردارند. به طور مثال روش برخورد با بحران امنیتی با روش برخورد با بحران ناشی از سیل و زلزله کاملاً متفاوت است. برخورد با بحران امنیتی ظرافت و پیچیدگی خاص خود را دارد، در صورتی که در بحران سیل و زلزله این مهم وجود ندارد. هر بحران سه مرحله را طی می‌کند که در هر کدام مدیریت بحران شکل خاصی داشته که باید به ترتیب مورد توجه قرار گیرد. مرحله اول (قبل) شامل دو اقدام پیش بینی به معنای نگاه به آینده و پیشگیری به معنای تدوین برنامه است. در این مرحله ستاد مقابله با بحران و اعضای آن مشخص می‌شوند. ستاد موظف است تیم‌های مقابله با بحران را تعیین و راهکارهای ارتباطی در زمان بحران را مشخص نماید. مرحله دوم (حین) نیز شامل دو اقدام است. اولی آمادگی به معنای ورود امکانات و تجهیزات به صحنه و دومی اجراست که در آن اقدامات لازم برای مقابله انجام می‌شود. در این مرحله فعال سازی ستاد مقابله با بحران، فعال سازی تیم‌های مقابله با بحران و اعزام آن‌ها به صحنه، کسب اطلاعات و اجرای اقدامات لازم در صحنه و برخورد با قلب بحران مد نظر قرار می‌گیرد. مرحله سوم (پایان بحران) اجرای اقدام لازم در مورد پاکسازی منطقه بحران است. بحران به دلیل تاثیر بر افکار عمومی و رنجش آنان و یا حتی احتمال مجدد شعله‌ور شدن نیاز به مراقبت کامل تا حذف نهایی دارد (ساوه درودی، ۱۳۹۶: ۲۱۱).

بیوتروریسم از این منظر که مراحل تبدیل شدن به بحران را طی کرده، در ردیف بحران‌های زیستی قرار داشته و با توجه به تعریفی که از بحران ارائه شده، به دلیل تاثیر مخربی که بر زندگی انسان در دو حوزه مادی و معنوی گذاشته است، در ردیف تهدید قرار گرفته است. اگر چه مجال پرداختن به مفهوم تهدید و بحران در این مقاله نیست، اما باید گفت این دو در فرایندی دوگانه به سمت هم حالتی آمد و شد گونه دارند (ساوه درودی، ۱۴۰۰: ۱۲۷). به عبارتی محصول برآمده از وقوع یک تهدید، جامعه را به سمت بحران برده و عکس

آن نیز صادق است، بحران ایجاد شده در یک جامعه، عامل شکل‌گیری تهدید علیه امنیت ملی کشور است. از این منظر باید گفت، بیوتروریسم در بروز بحران و شکل‌گیری تهدید نقشی دوطرفه داشته است. در عین حال که به عنوان یک تهدید منجر به بحران عمومی در سراسر کره زمین شده است، به عنوان عامل ایجاد بحران، تهدیدی علیه بشریت را شکل داده است. از این نگاه کوید ۱۹ تنها ویروسی بوده که در طول تاریخ کل جمعیت کره زمین را هدف قرار داده و سابقه تکرار قبلی نداشته است.

عبور موفق از فرآیند سه مرحله‌ای بحران در مورد کنترل بحران بیوتروریسم و یا تهدید آن نیز صادق است و همان روش را می‌توان در مدیریت بحران بیوتروریسم مورد استفاده قرار داد. همان طور که اشاره شد، اساساً تمام بحران‌ها با همین روش قابل بررسی و مدیریت هستند، تفاوت در نوع بحران و استفاده از شرایطی است که بحران در آن قرار گرفته است. فصل مشترک مقابله با کوید ۱۹ در تمام جوامع جهانی، گسترش آن در تمام کره زمین و درگیر شدن همه ملت‌ها با تبعات منفی و سخت ناشی از رواج این بیماری بوده است. از این منظر مقابله با آن به طور تقریبی با یافتن واکسن خود را نشان داد که کشورهای توانمند در ساخت واکسن را به این سمت سوق داد و در سال ۲۰۲۱ کشورهایی مانند چین، روسیه، آمریکا و ایران به عنوان سرآمد کشورهای سازنده واکسن خود را به جهانیان نشان دادند.

ساخت واکسن نشان داد که مقابله با این ویروس و موارد مشابه نیازمند تدوین روش مقابله است. این تدوین به منزله ترسیم نقشه راه برای مقابله با بحران است که باید مسئولین و مدیران عالی و همزمان دولت به آن توجه خاصی داشته باشند. مهمترین محورهایی که می‌تواند در تقویت مدیریت بحران بیوتروریسم ناشی از کوید ۱۹ مورد توجه قرار گیرد در موضوعات زیر قابل توجه است:

- شناخت و درک از بحران توسط مسئولان و مدیران راهبردی.
 - ارتقای تفکر مدیریتی و باور به وجود بحران کوید ۱۹ در مدیران عالی.
 - ایجاد سیستم شناخت و پیش‌بینی سازوکارهای لازم جهت شناسایی علائم کوید ۱۹.
 - طراحی علمی و تخصصی برای فعالیتهای مقابله با کوید ۱۹ با ساخت واکسن.
 - تهیه سازوکارهای لازم و تامین امکانات و تجهیزات و نیروی متخصص و آشنا در رشد علمی مقابله با ویروس کوید ۱۹.
 - شناخت صحیح محیط عملیاتی و توجیه آحاد مردم به تهدید ناشی از رواج این ویروس.
 - برقراری ارتباط مطمئن، صحیح و سریع با جامعه مورد هدف.
 - جلب اعتماد افکار عمومی به موضوعات و مسائل ناشی از رعایت قوانین ابلاغی.
- در مدیریت مقابله با بیوتروریسم رئیس و اعضای ستاد مقابله با بحران با توجه به نوع بحران (طبیعی یا غیر طبیعی)، سطح آن (ملی یا فراملی) جنس آن (سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، نظامی، زیست محیطی)،

شدت آن (پائین، متوسط، بالا)، گستردگی آن (فضای جغرافیایی و گستره طبقاتی)، عمق آن (میزان درگیری لایه‌های ساختاری حاکمیت و یا سازمان)، میزان نفوذ آن (اندیشه، تفکر و روحیه جامعه هدف)، زمان (بالا، پائین) و میزان و نوع اطلاعات (آشکار، پنهانی) تعیین می‌شوند. مهمترین وظایف آن نیز شناسایی دقیق علل ایجاد بحران، شناسایی نقطه مرکزی بحران، برآورد دقیق خسارات و لطمات (اعم از مادی و معنوی)، هدف‌گذاری و استراتژی‌سازی در عملیات مقابله با بحران، برآورد امکانات مورد نیاز جهت عملیات. تهیه برنامه جامع و تعیین تاکتیک‌های عملیاتی، تشکیل و سازماندهی تیم‌ها است. این استاد موظف است با استفاده از نخبگان و کارشناسان پیامدهای بحران را پس از پایان کار با هدف اجرای اقدامات پیشگیرانه مجدد در آینده پیشبینی و راهکار مناسبی برای آن ارائه دهد (ساوه درودی، ۱۳۹۶: ۷).

ج) تفاوت تروریسم و بیوتروریسم- با توجه به مواردی که در مورد تروریسم و بیوتروریسم بیان شده می‌توان مهمترین تفاوت این دو را در محورهای زیر برشمرد. در بیان تفاوت‌ها نگاه امنیتی نیز مورد توجه قرار گرفته که به طور مشخص در اواسط جدول این رویکرد مطرح شده است. مهمترین وجه تمایز این دو رویکرد در آشکار و نهان بودن موضوع تروریسم و بیوتروریسم است در حالی که در تروریسم دشمن مشخص و به صورت آشکارا اقدامات خود را دنبال می‌کند و حتی ترسی از بیان این اقدام نداشته و مسئولیت آن را بر عهده می‌گیرد، در بیوتروریسم این مهم به دلیل پیچیدگی خاص ناشی از اقدام بیوتروریستی، در بیشتر موارد پنهان بوده و در درازمدت منبع آن شاید علنی و آشکار شود. به هر حال هر دو از آن جهت که می‌تواند امنیت ملی کشور را تحت تاثیر قرار دهد، هر کدام دارای اهمیت خاصی است که در شناخت آن این تمایزها می‌تواند در ترسیم نقشه راه مقابله با هر دو مورد توجه قرار گیرد.

مفهوم	تروریسم	بیوتروریسم
هدف	کشتن- ایجاد رعب و وحشت	کشتن- ایجاد رعب و وحشت
زمان	سریع	تدریجی
روش	خشن و سخت	آرام و نرم
واکنش در افکار عمومی	دارد	به دلیل ناشناختگی بعضاً ندارد
جامعه هدف	فرد، جامعه	بیشتر فرد و بعضاً جامعه
ابزار	بمب و سلاح	سم و ویروس و باکتری
گستره جغرافیایی	محدود	وسیع و در برخی موارد محدود
واکنش رسانه‌ای	دارد	دارد و در برخی موارد ندارد
بازتاب	بازتاب گسترده	بی سرو صدا و خاموش
مالی	گران و پرهزینه	ارزان و کم هزینه
آثار	سریع و تند	تدریجی و آهسته

مفهوم	تروریسم	بیوتروریسم
علائم عینی	واضح و روشن	مبهم و تاریک
قدرت تشخیص	سریع	طولانی
قدرت انتقال	ندارد	دارد
نیاز مراقبتی	ندارد	دارد
میزان آگاهی	زیاد	کم
قدرت تکثیر	ندارد (تا حدودی)	دارد
اقتصادی	تاثیر غیر مستقیم دارد	تاثیر مستقیم دارد
اجتماعی	تاثیر غیر مستقیم دارد	تاثیر مستقیم دارد
سیاسی	تاثیر غیر مستقیم دارد	تاثیر مستقیم دارد
نظامی	تاثیر مستقیم دارد	تاثیر غیر مستقیم دارد
امنیتی	تاثیر سریع و مستقیم دارد	تاثیر تدریجی و غیر مستقیم دارد
ماموریت سازمان	نیاز به تغییر ندارد	دارد
نیاز به ابزار	در کوتاه مدت نیاز به تغییر ندارد	نیاز سریع به ابزار جدید دارد
ماموریت امنیتی	نیاز به تغییر ندارد	نیاز به تغییر سریع دارد
جمع‌آوری اطلاعات	نیاز به تغییر در روش ندارد	نیاز به تغییر سریع در روش دارد
استفاده از ابزار جدید	تا حدودی دارد	به شدت وابسته است
اولویت بندی	نهادهای اطلاعاتی و امنیتی	کلیه نهادها به خصوص پزشکی
نیروی متخصص	وابسته است	به شدت وابسته است
روابط تجاری	مسئله نیست	در صورت همه گیر شدن به شدت مسئله ساز است
روابط اقتصادی	مسئله نیست	در صورت همه گیر شدن به شدت مسئله ساز است
درونگرایی	تقویت می‌شود	در صورت همه گیر شدن تقویت می‌شود
همبستگی ملی	افزایش می‌یابد	در صورت همه گیر شدن افزایش می‌یابد
همکاری بین سازمانی	افزایش می‌یابد	در صورت همه گیر شدن تا حدودی افزایش می‌یابد
در اقدام	آشکار	پنهان

چهار چوب تحلیلی

الف) تهدیدات کرونا ویروس - با توجه به ساده‌ترین تعریف بحران یعنی ایجاد آشفتگی ذهنی در افراد، می‌توان کرونا ویروس را به طور قطع نوعی بحران برای جامعه جهانی تلقی کرد. رویدادی که با تلفات انسانی همراه باشد و منجر به بروز ترس و اضطراب در یک جامعه شده و ساختار حکومتی را درگیر سازد،

بدون شک بحران حکومتی تلقی خواهد شد. کرونا ویروس تمام این ویژگی را داشته و برای تمام دولت‌ها نوعی بحران زیستی محسوب شده و نظام و جامعه را با تهدید ناشی از آن مواجه ساخته است. مهمترین این تهدیدات را می‌توان در محورهای زیر مورد توجه قرار داد:

۱) تلفات نیروی انسانی- در علم مدیریت نیروی انسانی به عنوان مهمترین سرمایه یک سازمان محسوب شده و متفکرین معتقدند، بدون آن هیچ سازمانی باپرجا نخواهد ماند. در علوم سیاسی در تشریح وضعیت حقوقی دولت، یکی از پایه‌های اصلی تشکیل دولت جمعیت محسوب شده که در کنار حاکمیت و سرزمین، دولت را تشکیل می‌دهند. در جامعه شناسی و تشریح جامعه انسانی، مورفولوژی (ریخت شناسی) به عنوان اولین گام مورد توجه قرار می‌گیرد. این موارد نشان می‌دهد تا چه اندازه نیروی انسانی برای هر سازمانی (حاکمیت) مهم است. از این رو نیروی انسانی را مهمترین سرمایه محسوب نموده و برای رسیدن به هدف مطلوب همه تلاش دارند تا نیروی انسانی خود را حفظ و از آن محافظت نمایند. اگر چه در روند تحولات سیاسی-اجتماعی جوامع نیروی انسانی فراز و فرود قابل توجهی را طی نموده و در برخی موارد توسط حاکمیت هم مورد حمله قرار گرفته است، با این وجود هستی نیروی انسانی به معنای هستی یک جامعه و در نهایت حاکمیت است. از این رو نیروی انسانی را در ردیف منافع حیاتی کشور تلقی شده و دولت خود را موظف به حفظ و نگهداری از آن نموده و در برابر تهدیدات علیه آن تمام تلاش خود را به کار می‌گیرد. با این توصیف می‌توان کرونا ویروس را تهدیدی علیه بشریت دانست که در طول دو سال از شروع تاکنون نزدیک به ۴ میلیون را به کام مرگ کشانید که بعد از جنگ دوم جهانی بی‌سابقه بوده است. از این آمار سهم کشته‌های ایران تا اواسط تابستان سال ۱۴۰۰ نزدیک به ۱۰۰ هزار نفر بوده است.

۲) تاثیر بر اقتصاد جهانی- دومین تهدید ناشی از این بیماری را می‌توان تاثیر بر اقتصاد جهانی دانست که بیشتر ناشی از قطع معاملات و روابط تجاری بوده است. در دوران اوج این بیماری به طور تقریبی تمام کشورها روابط خود را با دیگران به اجبار قطع کردند که این مهم شاید یکی از رویدادهای تاثیرگذار بر رکود اقتصادی در تمام کشورهای جهان بوده است. صندوق بین‌المللی پول طی گزارشی در فروردین سال ۹۹ اعلام کرد جهان وارد رکودی شده است که احتمالا بدتر از بحران اقتصادی سال ۲۰۰۹ (رکود اقتصادی در غرب) است. در این بحران، اقتصاد جهانی حدود یک‌دهم درصد کوچکتر شد. اما انتظار می‌رود که اقتصاد جهانی در سال ۲۰۲۰ در خوشبینانه‌ترین حالت حدود ۱/۵ درصد کوچکتر شود. چین در جریان کرونا با رشد اقتصادی منفی ۶/۷ درصدی مواجه شد که بی‌سابقه بود و پیش بینی می‌شود تولید ناخالص داخلی این کشور در سال ۲۰۲۰ به منفی ۲/۸ درصد برسد. در صورتی که طی سه دهه گذشته، به استثنای سال ۱۹۹۰ که رشد اقتصادی ۴ درصدی داشت، در همه سال‌ها رشدی بالای ۵ درصد را تجربه کرده است. این صندوق می‌افزاید از نیمه فوریه تا نیمه ماه مارس سال ۲۰۲۱ ویروس کرونا

زیانی ۱۶ تریلیون دلاری بر بازارهای جهانی سهام وارد کرد.^۱

۳) تاثیر بر اقتصاد ایران- تاثیر این امر بر اقتصاد ایران شاید بیشتر از دیگر کشورها باشد، پائین آمدن قیمت نفت به دلایل متعدد از جمله قطع روابط تجاری کشورها از ترس انتقال ویروس کوید ۱۹ در کنار فشارهای ناشی از تحریم و عدم توازن بین بودجه سال ۱۳۹۹ (که براساس قیمت نفت ۵۰ دلار دیده شده است) با درآمد حاصل از فروش نفت مشکل جدی ایران در حوزه اقتصاد و تاثیر آن بر زندگی مردم بوده که دامنه آن به سال ۱۴۰۰ نیز کشیده شد. این روند بدون تردید در دوران پایان کرونا خود را بیشتر نشان خواهد داد و احتمال بروز اعتراضات ناشی از فقر اقتصادی متصور بوده و ممکن است، حوادث امنیتی به مثابه سال ۱۳۹۸ تکرار شود. تجربه اعتراضات ناشی از شرایط سخت اقتصادی در جریان اعتراضات سال ۹۶ و ۹۸ مصداق بارزی است که نشان از آن دارد که ج.ا.ا در این زمینه همچنان آسیب‌پذیر خواهد بود. باید توجه داشت که تعطیلی کسب‌وکار و تاثیر آن بر درآمد عمومی مردم در دوران شیوع کرونا ویروس به اندازه دوران بعد از آن نیست. تنگناهای اقتصادی ناشی از ضعف معیشت مردم در دوران پساکرونا می‌تواند منجر به بروز جریان‌های اعتراضی شدیدتر از قبل در قالب بحران‌های سیاسی- اجتماعی شود. در همین رابطه مرکز پژوهش‌های مجلس ایران در ۱۳۹۹/۱/۱۶ در گزارش‌هایی درباره تاثیرات کرونا بر اقتصاد ایران، نسبت به احتمال ایجاد «بحران» در زنجیره تامین کالاهای ضروری مردم، کاهش بیشتر منابع ارزی، بیکاری و تورم بیشتر و همچنین بار مالی تحمیل شده به صندوق‌های بازنشستگی هشدار داد. این مرکز در یکی از این گزارش‌ها با اشاره به شاخص‌های اقتصادی در ایران از جمله رشد اقتصادی منفی، کسری بودجه و تورم بالا اعلام کرد که «هزینه‌های تحمیل شده در اثر اپیدمی کرونا و همچنین کاهش تولید ناشی از آن، می‌تواند اقتصاد را با تورم و رشد منفی اقتصادی مواجه سازد».

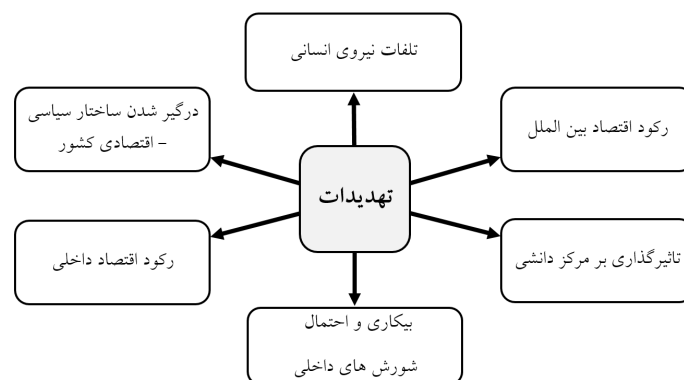
۴) بیکاری و احتمال شورش- مهمترین عامل شورش بیکاری مزمن ناشی از این تهدید در پی قرنطینه شهرها و تاثیر آن بر رونق کسب و کار مردم و در نهایت فشار اقتصادی بر درآمد توده است که این امر در همه نظام بین‌الملل مشاهده شده است. اظهارات مقامات آمریکایی مبنی بر ۲۱ میلیون بیکاری، اظهارات وزیر کار ایران مبنی بر بیکاری ۶۰۰ هزار شاغل را باید مهمترین پیامد خاموش بیماری کوید ۱۹ دانست که آثار آن در پساکرونا نمود خواهد یافت. سازمان ملل در گزارشی برآورد کرده که تا ۲۵ میلیون شغل در سراسر جهان به دلیل شیوع این ویروس تعطیل شده است. دولت ایتالیا نسبت به وقوع رکود «بسیار شدید» در این کشور هشدار داده است. در آلمان، وزیر اقتصاد هم نسبت به میزان تولید ناخالص داخلی این کشور هشدار داده است. این کشور شاهد کاهش شدید تولید ناخالص داخلی در مقایسه با بحران مالی سال ۲۰۰۹ است.^۲

1. <https://www.dw.com/ffa-ir>

2. <https://www.bbc.com/persian/world-52132206>

۵) درگیر شدن دولت‌ها- خارج شدن سازمان‌ها، نهادها، ارگان‌های دولتی و غیر دولتی از ریل خدمات تولید خود و حرکت به سمت ورشکستگی از دیگر پیامدهایی است که می‌تواند روند جاری خدمات و اقدامات دولت‌ها را تحت تاثیر قرار دهد. همان طور که اشاره شد مواردی مانند قرنطینه مهمترین عامل در کاهش رونق کسب‌وکار در یک جامعه و رکود اقتصادی است. زمانی که این رونق وجود نداشته باشد، انگیزه‌ای برای تولید خدمات وجود ندارد و در نهایت دولت توان پاسخگویی به نیازها را نخواهد داشت. این خدمات الزاما مربوط به مباحث صنعتی نیست، بلکه در تمام موارد و با توجه به مأموریت و اهداف تمام سازمان‌ها مشاهده شده است.

۶) تاثیرگذاری بر مراکز دانشی- تعطیلی مراکز علمی از جمله دانشگاه‌ها و سایر مراکز آموزشی از جمله مجموعه‌های وابسته به وزارت علوم و آموزش و پرورش روند یادگیری را تحت تاثیر قرار داده و در نهایت منجر به کاهش ضریب آموزشی در کشور خواهد شد. پیامد این مهم به دلیل عدم حضور دانشجو و دانش‌آموز در کلاس درسی، نفوذ یادگیری را کاهش داده و به نظر می‌رسد در دراز مدت آثار آن در رشد علمی کشور دیده خواهد شد. ضمن اینکه مشکل جدی سامانه آموزش از راه دور نیز در این دوران به طور برجسته خود را نشان داد. اگر چه تلاش‌های خوبی توسط مراکز آموزشی و صدا و سیما انجام شد، اما ضعف آن غیر قابل چشم پوشی است.

ب) فرصت‌های کرونا ویروس - هر تهدیدی در درون خود فرصت‌هایی دارد که باید مورد توجه قرار گرفته و به نحو مطلوبی از آن استفاده شود. تهدید زیست محیطی ناشی از کرونا ویروس نیز از جمله این موارد است که جامعه جهانی و از جمله ج.ا.ا را تحت تاثیر قرار داد. همان طور که اشاره شد، این روند برای نظام ج.ا.ا به دلیل شرایط ناشی از تحریم و تجربه ج.ا.ا در دوران جنگ تحمیلی برجسته‌تر از دیگر کشورها بوده و گام‌های خوبی برای حل مسئله ناشی از بیماری کوید ۱۹ برداشته شده است. در این راستا مهمترین فرصت‌های پیش آمده را که در جریان کوید ۱۹ برای ج.ا.ا فراهم شد در

محورهای زیر قابل توجه بوده است:

۱) برجسته شدن اصل خودکفایی - برجسته شدن اصل خودکفایی و باور به اصل ما می‌توانیم یکی از دستاوردهای مقابله با کوید ۱۹ است که می‌تواند در زنجیره پیشرفت مورد استفاده قرار گیرد. توجه و تاکید رهبر معظم انقلاب اسلامی در باور به «اصل ما می‌توانیم» که به طور مشخص در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی آمده است، نشان از ارزش این اصل برای حرکت به سمت خروج از وابستگی است. در جریان کوید ۱۹ بسیاری از کشورها با پی بردن به ضعف مفرط در حوزه رسیدگی به جامعه و نیروی انسانی خود، در همان مقطع تلاش برای بازنگری در روابط با دیگر کشورها را مورد توجه قرار دادند. وابستگی به موضوعات اولیه در حوزه مقابله با تهدید کرونا و ویروس که حتی به نداشتن ماسک و دستکش هم رسید، پس لرزه‌های کوید ۱۹ بود که ضربه شدیدی را به همه کشورها وارد آورد. وابستگی به چین به عنوان بزرگترین تولیدکننده ماسک و دستکش و موارد ضد عفونی‌کننده به اوج خود رسید به گونه‌ای که حتی سرقت محموله‌های ارسالی به کشورهای اروپایی در میانه راه هم دیده شد.

به هر حال در ج.ا.ا. این موضوع کمتر از دیگر کشورها دیده شد که به نظر می‌رسد آن هم ناشی از تغییر در روش تولید و تغییر در کاربری سریع برخی از سازمان‌ها و کارخانجات بود که باعث شد تا ج.ا.ا. به مثابه کشورهای دیگر گرفتار این موضوع نشود. اگر چه ورود این ویروس به ایران در ردیف اولین کشورهای مبتلا به کوید ۱۹ در این رویکرد بی تاثیر نبوده است، اما به هر حال حاکی از توانمندی به موقع نظام ج.ا.ا. بوده است. کوید ۱۹ نشان داد که فرصت برای اجرای اقدامات مرتبط با خودکفایی فراهم است.

۲) تحرک در سازمان‌های تحقیقاتی - یکی از فرصت‌های مهمی که در جریان کوید ۱۹ برای ج.ا.ا. فراهم شد، ایجاد جنب‌وجوش در نهادهای دانش بنیان و اقدام برای کشف علوم جدید مرتبط با این تهدید در حوزه تهدید زیستی است. در عین حال اقدامات برخی از سازمان‌های تحقیقاتی در کشور و از جمله سازمان‌های وابسته به وزارت دفاع و نهادهای پزشکی برای تولید و ساخت کیت‌های تشخیص ویروس و تلاش برای کشف واکسن مقابله با آن مهمترین دستاوردهای حرکت به سمت خودکفایی را رقم زد که ساخت واکسن کوو ایران برکت، نورا و فخرا در سال ۱۴۰۰ از جمله این موارد بوده است.

۳) تقویت همبستگی ملی - افزایش وحدت و همدلی در جامعه و در نهایت تقویت حس همبستگی ملی و افزایش ضریب امنیتی نظام ج.ا.ا. در برابر تهدیدات زیستی یکی دیگر از فرصت‌هایی بود که در جریان کوید ۱۹ در کشور حاکم شد، حس نوع دوستی، همراهی و یکپارچگی در جریان حوادث عمومی به طور معمول منجر به تقویت حس همبستگی ملی خواهد شد. این مهم که سابقه طولانی در جریان چهل سال انقلاب اسلامی به خصوص در جریان جنگ تحمیلی و برخی از حوادث در کشور از جمله رحلت حضرت امام (ره)، ترور شهیدان صیاد و سلیمانی داشته، از مهمترین فرصت‌هایی بوده که نظام را در تقویت سازی حس

همبستگی ملی قرار داد. تقویت این حس به دلیل افزایش مشارکت مردمی و نقش آن در ارتقاء مشروعیت نظام ج.ا.ا در واقع منجر به افزایش ضریب امنیتی حاکمیت در برابر حوادث طبیعی و غیر طبیعی ناشی از بحران در کشور خواهد شد.

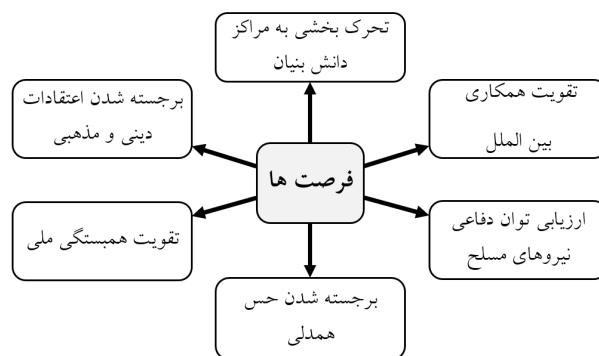
۴) تقویت اعتماد مردم به مسئولین - باور مردم به تلاش‌های ج.ا.ا برای عبور از بحران کرونا ویروس و اجرای اقدامات خوب بهداشتی و روانی در سطح جامعه همراه با اطلاع رسانی مناسب، یکی دیگر از فرصت‌هایی بود که در افزایش اعتماد عمومی به تلاش دولت و جایگاه‌های ذی‌ربط برای مقابله با کرونا نقش داشت. تلاش غرب برای زیر سوال بردن نظام و ایجاد فاصله بین مردم و مسئولین نظام ج.ا.ا یکی از ترفندهای دیرینه غرب در مقابله با نظام ج.ا.ا بود که به دفعات در جریان حوادث و رویدادهای گذشته مشاهده شده است. با این وجود در جریان کرونا ویروس اگر چه رسانه‌های غرب همچنان به تبلیغ علیه نظام ج.ا.ا پرداختند، اما همت و تلاش سازمان‌های مسئول در نظام برای مقابله با کوید ۱۹ در تقویت رابطه اعتمادسازی بین مردم و مسئولین تاثیر داشته و منجر به تقویت اعتماد عمومی و افزایش ضریب مشروعیت نظام ج.ا.ا شده است.

۵) تقویت باورهای دینی و مذهبی - یکی از مهمترین موضوعاتی که در جریان تهدید کوید ۱۹ شکل گرفت، فرصت به دست آمده در جهت تقویت باورهای مذهبی و دینی بوده است. انسان به مصداق آیات قرآن در برابر حوادث بسیار شکننده است. این شکنندگی به دلیل تاثیر بر روند زندگی، انسان را بیشتر به سمت پناهگاه و ملجاء و معبود می‌کشاند. اگر چه در جریان اپیدمی کوید ۱۹، مراکز و اماکن مذهبی و زیارتگاه‌ها تعطیل شد، اما فرصتی را فراهم ساخت تا باور به حس خدائلی و معنویت‌گرایی تقویت شود و انسان برای یافتن راهی برای نجات از شرایط سخت کرونایی نزدیکی به ذات لایزال الهی را به عنوان تنها قدرت برتر و تکیه‌گاه خود در سختی‌ها و دشواری‌ها مورد توجه قرار دهد.

۶) فرصت برای نیروهای مسلح - شایسته است نیروهای مسلح به عنوان محور تامین امنیت نظام ج.ا.ا متناسب با شرایط تلاش‌ها برای تقویت تجهیزات تشخیصی پیشگیری و درمانی و رفع آلودگی سلاح‌ها و جنگ‌های بیولوژیکی اقدامات لازم را با تدوین برنامه مناسب در حوزه مقابله با تهدید بیولوژیک در دستور کار قرار دهند. مهمترین اقدامات در این راستا تقویت نیازهای آمادی، تجهیز بیمارستان‌های نیروهای مسلح به وسایل تخصصی، تقویت کادر درمانی از طریق استخدام نیروهای متخصص، آموزش لازم به نیروهای برای مقابله با تهدید بیوتروریسم، پرهیز از اظهار نظر شخصی و خارج از قواعد و مقررات بود. کوید ۱۹ این فرصت را برای نیروی مسلح نیز ایجاد کرد تا توان خود را در عرصه عمومی مورد ارزیابی قرار دهند. اقدامات خوبی که توسط نیروهای مسلح انجام شد حاکی از نقش مهم این نیروها در زمان وقوع بحران بیولوژیک است. نیروهای مسلح با تشکیل بیمارستان‌های موقتی در نقاط مختلف کشور، برپایی

رزمایش‌های مقابله با تهدید بیولوژیک، تغییر کاربری برخی از کارخانجات نیروهای مسلح به سمت تولید مواد اولیه مورد نیاز کشور برای مقابله با ویروس کرونا در کنار تلاش‌های وزارت دفاع ج.ا.ا. برای تولید ماسک و موارد ضد عفونی کننده گام مهمی برای مقابله با این ویروس برداشتند که منجر به افزایش اعتماد عمومی به توانمندی نیروهای مسلح شد. فرصت برآمده از این تهدید در ارائه توان مقابله با تهدید بیولوژیک در جریان برپایی رژه خدمت توسط واحدهای نمونه نیروهای مسلح مهمترین اقدامی بود که علاوه بر بازتاب مناسب در سطح داخل و خارج، عیار خوبی نیز برای یافتن مشکلات، نواقص و کاستی‌های در زمان جنگ بیولوژیک بوده که می‌تواند در برنامه‌های پیش رو مورد توجه قرار گیرد.

۷) فرصت‌ها و تهدیدات عمومی - آثار این ویروس می‌تواند منجر به همگرایی و یا واگرایی کشورها و ملت‌ها شود. برخی از کشورها از این فرصت استفاده کرده و برای کاهش تنش سیاسی خود اقدام به ارسال کمک و شروع به همکاری کرده‌اند. از جمله این کشورها امارات و کویت هستند که با ارسال چندین محموله کمک به ایران، به دنبال کاهش تنش منطقه‌ای خود برآمدند. حتی آمریکا در دوران ترامپ و بایدن نیز فرصت را غنیمت شمرده و با ارسال پیامی به ایران و کره شمالی آمادگی خود را برای ارسال کمک‌های بهداشتی و پزشکی به این دو کشور اعلام کرده است. اگر چه بی اخلاقی سیاسی نیز در مواردی دیده شده، با این وجود رنگ بوی همزیستی مسالمت آمیز در جریان این تهدید بیشتر از هر موضع دیگری بود؛ که افکار عمومی و اندیشه دولتی را به خود متوجه ساخت که می‌تواند در مسیر مقابله با تهدیدات عمومی علیه انسان و جامعه بشریت مورد توجه قرار گیرد.

ج) راهکارهای مقابله با تهدید بیوتروپسم

بیوتروپسم به عنوان یک بحران مستلزم شناخت از بحران و چگونگی راهکار مقابله با آن است آنچه که در ابتدای مقاله در خصوص شناخت از بیوتروپسم اشاره شد، ملاک خوبی برای ترسیم خط مقابله با این ویروس بوده و با بکارگیری اصول مقابله با بحران (که از حوصله این مقاله خارج است) می‌توان با شناخت

از تهدیدات بیوتروسیسم آن را تبدیل به فرصت نمود. با توجه به این مهم و تاثیری که بیوتروسیسم بر امنیت ملی کشور دارد، لازم است با درک از شرایط و ضرورت توجه به تامین امنیت کشور راهکار مقابله با موضوعات مبتلابه امنیتی، بهداشتی و روانی مورد توجه قرار گیرد. در این مسیر در ساختار سیاسی کشور، سه جایگاه نقش مهمی در عبور موفق از بحران بیوتروسیسم دارند:

۱) سازمان‌های اطلاعاتی و امنیتی - همه نهادها و سازمان‌های مسئول حفظ امنیت در کشور و از جمله سازمان‌های اطلاعاتی و امنیتی باید از هم اکنون آمادگی لازم را در برخورد احتمالی با این موضوع داشته باشند. تقویت سامانه جمع‌آوری؛ رصد دائم رسانه‌های بیگانه، تمرکز بر محیط‌های آسیب‌پذیر به خصوص در اطراف شهرها، کنترل اطلاعاتی در مناطق سکونت طبقات آسیب‌پذیر از جمله مهمترین مواردی است که شایسته است مورد توجه سازمان‌های اطلاعاتی و امنیتی قرار گیرد. در این راه توجه به تجربه گذشته به خصوص اقدامات حریف برای تخریب محاسبات ملت و تلاش برای موج‌سواری بر موضوع جریان اعتراضی و کشاندن آن به سمت موضوعات امنیتی مهمترین محورهایی است که باید در تحلیل از شرایط پیش رو مورد توجه قرار گیرد. در این راستا مهمترین کار جامعه اطلاعاتی نظام ج.ا.ا. برآورد اطلاعاتی مناسب از شرایط پیش رو و ارائه تحلیل منطقی، صحیح و مستدل برای افزایش ضریب امنیتی ج.ا.ا. از طریق اطلاع رسانی به موقع به مسئولین و تصمیم‌سازان کشور است که باید به جد مورد توجه قرار گیرد.

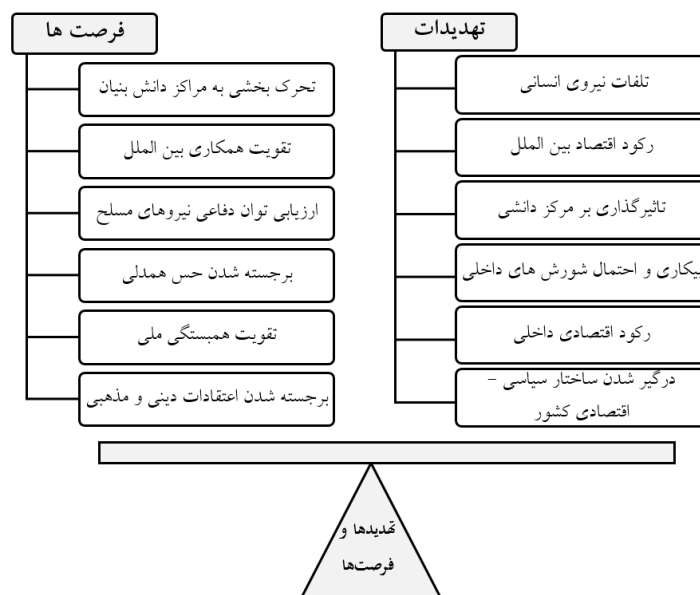
۲) نیروهای مسلح - سازمان‌های نظامی و نیروهای مسلح نیز برای حضور در بحران احتمالی ناشی از اعتراضات اجتماعی باید با اتخاذ برنامه مناسب، اقدامات لازم را از هم اکنون در دستور کار قرار دهند. بخش‌ها و سازمان‌های مسئول و درگیر در نیروهای مسلح باید برای اقدام بهتر و شایسته و شناخت شرایط محیطی با تمرکز بر شناخت شیوه‌ها و شگردهای دشمن برای موج‌سواری در جریان اعتراضی، استفاده از تجربه حضور در شورش‌های گذشته را مد نظر قرار داده و سازوکار مناسب برای حضور در صحنه را تعریف نمایند. دقت نظر در میدان عمل با توجه به اینکه ملت، نیروی مسلح را به عنوان پشتوانه امنیت کشور و مردم تلقی نموده و آن‌ها را حافظ و پناهگاه خود می‌داند، باید مورد توجه قرار گرفته و از هر گونه اقدام سلیقه‌ای و تک‌محور بدون اخذ مصوبه از سلسله مراتب خودداری نماید. نکته مهمی که برای حضور نیروها در صحنه شایسته توجه است، استفاده از فرماندهان و مدیران هوشمند و خلاق برای راهبری یگان عمل‌کننده در صحنه است. فرماندهان هم دقت داشته باشند که میدان‌های اعتراضی، میدان پیچیده، سخت و دشوار است و ممکن است هر لحظه نیاز به تصمیم راهبردی داشته باشد. از این رو هرگونه اقدام عجولانه و خودسرانه می‌تواند منجر به افزایش شعله‌های بحران و اوج‌گیری آن شود.

۳) سایر سازمان‌های درگیر - با توجه به نوع بحران که متمرکز بر تهدید بیولوژیک بوده است، تمام سازمان‌ها با تهدید ناشی از آن حداقل در دو مورد یکی به خطر افتادن نیروی انسانی خود و دیگری تاثیر بر روند خدمات سازمان مواجه شده‌اند. بیشتر این سازمان‌ها در چهار چوب مأموریت خود، وظایف تعیین

شده‌ای دارند که بر همین مبنا اقدام می‌کنند که وزرات بهداشت بارزترین نمونه بود که می‌توان به آن اشاره داشت. با این وجود احتمال اینکه در این زمینه با ضعف‌هایی مواجه بوده باشند و یا اصلاً ماموریت تعریف شده‌ای در این زمینه نداشته باشند، وجود داشته است. به هر حال همه سازمان‌ها باید اقدامات لازم را در دستور کار قرار دهند. مهمترین سازمان‌هایی که ماموریت کمک به مردم و نجات آنان از مرگ و تسهیل در شرایط بیماری را بر عهده دارد سازمان بهداشت و درمان و آموزش پزشکی است که باید اقدامات خود را در زمان بحران ناشی از تهدید بیولوژیک با فراهم ساختن تجهیزات و امکانات و نیروی مناسب و لازم انجام دهد در این راستا تجربه حاصل از کویید-۱۹ می‌تواند مورد توجه قرار گیرد.

نتیجه‌گیری

مقاله حاضر با هدف شناخت تهدیدات و فرصت‌های برآمده از کرونا ویروس برای ج.ا.ا. بود. نویسنده در ابتدا تلاش کرد تا با ارائه سیر تحول تاریخی از بیوتوریسم و مفهوم آن به مدیریت بحران و مفاهیم آن پرداخته و در ادامه به بیان تهدیدات و فرصت‌ها به طور موردی اشاره نماید. مهمترین آثار تهدید بیولوژیک، از هم پاشاندن فعالیت اجتماعی و اقتصادی، شکست اقتدار حکومت‌ها و ایجاد اختلال در روند اداره امور کشور در زمان صلح و جنگ است. از این رو جامعه پزشکی، نیروهای نظامی و نیز حاکمیت باید به نوبه خود با شیوع این نوع حملات (چه عمدی و چه غیر عمدی) و اقدامات کنترلی در این زمینه آشنا شوند تا در مقابله با این موارد پاسخ سریع، منطقی و همراه با آرامش را داشته باشند.

از آنجایی که این ویروس مرزی را نمی‌شناسد و همه کشورها در برابر آن آسیب پذیر هستند، اقدامات هماهنگی برای عبور از آن با شناخت از تهدیدات و فرصت‌ها لازم و ضروری است. بیشتر فرصت‌ها از دل تهدید بر خواهد آمد که در صورت توجه به آن مسیر عبور از بحران بیوترویسم فراهم آمده و ضریب امنیت ملی کشور را افزایش می‌دهد. این مهم برای کشوری مانند ایران که با فشار اقتصادی ناشی از تحریم مواجه بوده، مستلزم درک موقعیت محیطی است. شناخت تهدیدات و فرصت‌های برآمده از این ویروس برای سازمان‌های ج.ا.ا و از جمله نیروهای مسلح و جامعه پزشکی بسیار مهم و حساس بوده و باید از این شرایط به نحو مطلوبی استفاده نموده و با ترسیم نقشه راه مناسب آمادگی برخورد با این آن را داشته باشند. هر گونه تعلل و برخورد غیر منطقی با بحران کرونا، می‌تواند مشکلات سختی را پیش روی ج.ا.ا قرار دهد. اگرچه این مشکلات در دوران پسا کرونا ویروس بیشتر خود را نشان خواهد داد و به دلیل تعطیلی کسب و کار و تاثیر آن بر درآمد عمومی مردم و معیشت آنان احتمالاً منجر به بروز بحرانی عمیق‌تر در حوزه شکاف اجتماعی و اعتراضات اجتماعی و تبدیل آن به اعتراض سیاسی می‌شود، با این وجود شایسته است نهادهای مسئول در کشور و به خصوص دولت و نهادهای امنیتی از هم اکنون اقدامات لازم را برای عبور از این جریان احتمالی فرصت‌هایی را که به بخشی از آن در این مقاله اشاره شد، مد نظر قرار دهد.

منابع

- یکتا، حسین (۱۳۸۲)، استفاده گسترده عراق از سلاح‌های شیمیایی در جنگ ۸ ساله، فصل نامه مطالعات جنگ ایران و عراق، شماره ۴
- جرجانی، سیداسماعیل، (۱۳۴۵)، اندر احتیاط کردن اندر زهرها و یاد کردن انواع زهرها، ذخیره خوارزمشاهی (به کوشش سعیدی سیرجانی)، کتاب نهم، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران
- ابن سینا، حسین، (۱۳۷۷)، درباره زهرها، کتاب چهارم قانون در طب، بانک اطلاعاتی رایانه ای قانون، معاونت تحقیقات و فناوری وزارت بهداشت
- الگود، سریل (۱۳۷۱)، تاریخ پزشکی ایران و سرزمین‌های خلافت شرقی، ترجمه دکتر باقر فرقانی، موسسه چاپ و انتشارات امیرکبیر
- رهبر، محمد (۱۳۷۹)، تروریسم بیولوژیک، عوامل و راهکارهای مقابله با آن، کتاب اولین کنگره ملی بهداشت عمومی و طب پیشگیری، گروه آموزشی بیمارهای عفونی و گرمسیری علوم پزشکی کرمانشاه
- محمدی، علی اکبر (۱۳۷۹)، نقش کنوانسیون خلع سلاح میکربی در جلوگیری از تولید و توسعه سلاح‌های میکربی، اولین کنگره ملی بهداشت عمومی و طب پیشگیری
- سرلک، احمدرضا؛ خردمند، داوود (۱۳۹۶)، «آشنایی با ش. م. ه.»، تهران، مدیریت تحقیقات و برنامه ریزی، تهران
- ساوه درودی، مصطفی (۱۴۰۰)، بحران و امنیت ملی، تهران، دانشکده فارابی (در دست انتشار)
- ساوه درودی، مصطفی (۱۳۹۶)، مدیریت بحران‌های امنیتی، تهران، دانشکده فارابی.
- شهرپی، مهدی (۱۳۹۶)، مقدمه ای بر پدافند زیستی، تهران، حمید.
- حسین دوست، رضا (۱۳۹۴)، مقابله با بیوتروریسم، فصلنامه علوم نظامی، تهران، نشر سپاه.
- سند راهبردی پدافند زیستی کشور (۱۳۹۳) قرارگاه پدافند زیستی، تهران، سازمان پدافند غیر عامل.
- کرمی، رضا و شفیع، اسماعیل (۱۳۹۵) مقابلات بیوتروریسم، تهران، نشر موعود عصر (عج).
- Thomas V. Inglesby, Tara O'Toole, and Donald A. Henderson (2000): **Preventing the Use of Biological Weapons, Clinical Infectious Diseases**, volume 30, number 6, June
- Robert J. Hawley and Edward M. Eitzen Jr. (2001) **Biological Weapons, A Primer for Microbiologists, Annu. Rev.**
- Joshua Lederberg (2000), **Biological Warfare and Bioterrorism in: Mandell, Douglas and Bennett's Principles and Practice of Infectious Diseases**, fifth ed. Churchill Livingstone, Philadelphia, 2000
- Anthony H. Cordesman, Arleigh A. Burke (2001): **Asymmetric and Terrorist Attacks with**

Biological weapons, Center for strategic and international studies, Washington,

- Jonathan Tucker (2001). "The Yellow Rain Controversy: **Lessons for Arms Control Compliance**" (PDF). The Nonproliferation Review
- Mayor, Adrienne (2003). **Greek fire, Poison Arrows & Scorpion Bombs: Biological and Chemical Warfare in the Ancient World**. Woodstock, N.Y.: Overlook Duckworth. ISBN 978-1-58567-348-3.
- http://irdiplomacy.ir/fa/news/https://www.bbc.com/persian/world/2016/01/160121_an_russia_litvinenko_killing_report